

303,

ISASZEG

Pest megyei múzeumi füzetek III.

TIHANYI LÁSZLÓ

ISASZEG

(történeti áttekintés)

Isaszeg, 1966.

A címlapot tervezte
SZILÁGYI SÁNDOR
grafikusművész

Kiadja az Isaszegi Műemlék és Helytörténeti Bizottság közreműködésével, az Isaszegi
Tanács V. B. anyagi támogatásával a Pest megyei múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Bodrogi András

A címlapon szereplő kép Isaszeg község 1190–1890 között használt pecsétjét ábrázolja

Bevezető

Isaszeg Műemléki és Múzeumi Bizottsága közreadja a község történetét.

Ez a kis kötet a növekvő érdeklődésnek, a helytörténeti igényeknek kíván eleget tenni. Hosszú ideig tartó tervezgetés és munka valósul meg a kiadvány megjelenése alkalmából.

Helyes és jó dolog felmérni, mérlegelni a történelem útjának előző, már megtett szakaszait. A helytörténeti emlékek, a régi irások, a gazdag irodalmi, néprajzi anyag összegyűjtése lényegében a honismereti mozgalom egyik legszebb célkitűzései közé tartozik.

Miben látom ennek a kis történetnek a jelentőségét?

Elsősorban talán abban, hogy a község múltjának megismertetésén túl a helytörténeti gyűjtőmunka, a napról napra gazdagodó múzeumi gyűjtemény és a nagyközönség között igyekszik a kapcsolatot elmélyíteni. S ha ez a kapcsolat Isaszeg esetében a szomszédos Nagytarcsa, Szada, Aszód, avagy Vác, Cegléd, Szob, Dömsöd mintájára kialakul, a falu lakóinak tevőleges támogatásában kifejezésre jut, úgy máris érdemes volt az estékből éjszakákba futó munkát vállalni, elvégezni.

S hogy ez a fenti községekhez városokhoz hasonlóan így lesz, abban annál is inkább bízom, hiszen a ma emberének szellemi arculatához hozzátartozik, hogy megismerje szűkebb pátriája, községe, városa történetét, hagyományait, múltját.

A tájegység — vagy nevezhetjük tájhazának is — szellemi és tárgyi emlékei összegyűjtve, rendszerezve, feldolgozva szinte egész Pest megyében elkészültek. A közreadással válnak közkinccsé az iskolák, művelődési otthonok, könyvtárak, klubok, szakkörök és nem utolsósorban a községekbe, városokba látogató turisták soraiban.

Hogyan készülnek ezek a nagyon értékes anyagok?

Amíg a történész, az irodalmár a katedrán tanít, a régész ásó-jával napfényre hozza a tárgyi emlékeket, a néprajzos magnetofonnal és jegyzetfüzettel interjút készít — mindannyian a tájhaza megismerése, megismertetése és megszerettetése céljából — azalatt a községekben múzeumi, honismereti, műemléki bizottságok jóvoltából kis

kötetek születnek, hogy közelebb hozzák a mához a múltat és bepillantást engedjenek a jövőbe.

Ezt a helyes elgondolást valósítják meg most Isaszegen is. Azon az Isaszegen, mely már a gyerekkor történelem óráin ismeretessé vált s tanítóink úgy emlegették, mint a magyar szabadságharc egyik legfényesebb győzelmének színhelyét.

Ez a kis kötet nem a teljesség igényével készült. Nem is készülhetett azzal, hiszen a község történelét szövegben és képekben, a fejlődés, a váltakozás korszakokat felölelő sorrendiségében bemutatni lehetetlenség. Több kötetet tenne ki. Ezért is bízunk abban, hogy ez a kiadvány csak az első, s rövid időn belül talán követi majd a legújabb kort feldolgozó, az irodalmi alkotásokat, társadalmi változásokat felölelő gazdag, színes füzetek sorozata.

Befejezésül talán még annyit:

Az önkéntes és lelkes helytörténeti adatgyűjtés példája ez a kis könyv. Lapjain nemcsak a történelmi érdeklődés, de a kollektív kutatómunka is találkozik.

Régóta váratott magára. Talán azért is üdvözljük annyi szeretettel.

Régóta várják azok, akik a jelen és a jövő építésén fáradoznak, akik számára a múlt hősi emlékeinek ismerete nem csak egy feleslegesbe merülő időszakot, hanem példamutató korszakot is jelent.

LADÁNYI ISTVÁN

Isaszeg község rövid történetének megírása során — és ezt szükségesnek tartom előrebocsátani — a korlátozott terjedelem miatt nem törekedhettem teljességre. Kénytelen voltam csak néhány fontosabb eseményt regisztrálni. Így nem lehetett tárgyalni az egyes korok hatását a község történetére vonatkozóan, helyesebben az események előidőzésére.

E rövid ismertető a rendelkezésre álló ismeretanyagok csak kis részét tartalmazza.

Célunk e kis munka kiadásával az, hogy felkeltsük az érdeklődést e Pest megyei község iránt, melynek az itt közölteken kívül még félszáz érdemes nevezetességeit gyűjtötte és nyilvántartja Isaszeg község Műemléki és Múzeumi Bizottságának titkára, aki avatott segítségével fáradhatatlan munkatársam volt ezen kiadvány megjelenésében.

Ezúton mondok köszönetet Bodrogi András elvtársnak, az Isaszegi Községi Tanács V. B. elnökének hathatós támogatásáért és segítségéért, mellyel hozzájárult e kis munka megjelentetéséhez. Végül, de nem utolsósorban köszönetemet fejezem ki Szathmáry Zoltán és Szilágyi Sándor elvtársaknak, akik segítőtársaim voltak, továbbá Ikvai Nándornak, a ceglédi Kossuth Múzeum igazgatójának és Ladányi István elvtársnak, a megyei Népművelési Tanácsadó vezetőjének.

Isaszeg, 1966. február hó.

TIHANYI LÁSZLÓ

*Isaszeg népe, hűséges, robotos,
szorgalmas igásként sanyargatott,
véres viharok ősi őrlállója,
— de jobb jövődjével adósok
maradtak urai és a múlt!*

(Sz. Z.)

I.

A budapest—hatvani vasútvonal mellett, Budapesttől 30 km-nyire fekszik Isaszeg község. A vonatból messziről látható már a hegyen levő öreg temploma, amely körül a hegyoldalon ma is őrzik a régi Isaszeg zezugos utcái a múlt légkörét. A község az utolsó két évtizedben soha nem látott ütemű fejlődésnek indult. Mai területe többszörösen felülmúlja a régi Isaszeg területét, bővülése mind a négy égtáj felé még ma is tart.

Kun László szekere
(Remsey Jenő festőművész színes ceruzarajza)
Horváth József felvétele.
A helytörténelmi gyűjtemény tulajdona

Isaszeg az ország egyik legrégebbi községe, ill. települési helye. A magasabb domboldalakon talált számtalan csiga és kagylóhéj arra enged következtetni, hogy ez a terület valamikor a Nagyalföldet borító tenger széle volt. Mammutcsont is került elő a terület kutatása során, valamint alakított kőbalta is.

Hogy a mai Isaszeg területe mikor vált lakott területté, arra pontos adataink nincsenek. Csak az előkerült leletekből tudunk arra következtetni, hogy az említett tenger visszahúzódása után, amikor a Kárpátok ősemberre kimerészkedett már barlangjából, vált e terület ember által lakott területté. Tehát a leletek tanúsága szerint az ember az isaszegi dombvidéken a kőkorszakból a fémkorszakba való átmeneti időben jelent meg. A községhez tartozó Bikas-tó nevű magaslaton előkerült leletek arról tanúskodnak, hogy kb. 4500 év előtt állandó jellegű emberi település volt itt¹ (2. kép).

A történelem folyamán sok nép lakott e területen, így a rendelkezésre álló adatok szerint többek között az illyrek, szarmaták, jazygok, avarok, besenyők, szlávok.² A Magyar Nemzeti Múzeum 1962—1963-ban végzett ásatása során szarmata kurgánokat tárt fel (3. kép) és az előkerült leletek bebizonyították, hogy a szarmaták hosszú ideig laktak itt.

Minden bizonnyal, a Római Birodalommal, Augusztus korában, a dákokkal egyesült géták is urai lehettek e vidéknek. A géták hosszú ideig lakhattak hazánk területén, amit az látszik bizonyítani, hogy gabonatermesztéssel foglalkoztak, ami a hosszú telepedés eredménye.²

Érdekességként emeljük még ki az Isaszeg területén lakott népek közül a jazygokat. E síksági nép terjeszkedésének észak felé a Cserhát, Mátra és Bükk szabott határt. Egy régi erődítmény nyomait találhatjuk ugyanezen vonal irányában. Ez az erődítmény az ún. Csörsz-árok. E név szláv eredetű s annyit jelent: „ördögárok” (čertovskij jarek), ami arra vall, hogy régebbi időben keletkezett, mint amilyen régi ezen a vidéken a szlávok megtelepedése, s ezért tulajdonították az árok készítését az ördögnek. A Csörsz-árok nyugatról vonul kelet felé, a Dunától a Tiszáig kettős ághban. Az az ága, amely 12 mérföld hosszú, Dunakeszi és Alag között kezdődött Fóton, Mogyoródon, Gödöllőn, Valkó és Isaszeg között Vácszentlászlón, Turán, Fényszarun, Monostoron át Jászapátin túl vészelt el a Tisza mocsaraiban. Ismét csak következtetésre vagyunk utalva, ha arra a kérdésre akarunk felelni: kik építették és milyen célból létesítették a Csörsz-árkot. Valószínűleg a jazygok építették védelem céljából az északon lakó esetleges quád betörések ellen.²

Az i. e. V—IV. sz.-ban kelták foglalták el Pannóniát. Arról, hogy Isaszeg is a kelták területéhez tartozott-e vagy sem, 1961-ig semmiféle adat nem állt rendelkezésünkre. 1961 májusában került elő egy csontváz Isaszegen, amelyről a Nemzeti Múzeum munkatársai megállapították: 40 év körüli kelta férfi csontváza.³ Eddig ezen a vidéken ez az első kelta nyom. A további kutatások és vizsgálatok feladata kideríteni — ha egyáltalán kideríthető lesz —, hogy a kelták itt csak szórványosan telepedtek-e meg, vagy pedig Isaszeget és ezt a területet is fennhatóságuk alá hajtották-e.

Az egész keleti Magyarországot i. sz. 270 körül elárasztják a germánok és a velük egyesült szarmaták, majd szlávok és más barbár népek.²

A III—IV. században, a népvándorlás korában Isaszeg területén vandálok laknak. 400 körül Attila királysága alatt a hunok. A hun uralmat Magyarországon a germán népek száz éves uralma váltotta fel. Nincsenek adataink a Duna—Tisza közti síkság lakóiról, valószínű azonban, hogy a szarmaták és jazygok maradványai éltek még itt nomád életüket.²

Magyarország i. sz. 568-tól avar uralom alá jutott. Az avarok nagy khagánja ekkor Baján volt. A régi etnográfiai viszonyok megváltoztak, a germán elem összezsugorodott és kiszorult a Tisza és Közép-Duna mellékéről. Így Magyarország volt az első, amely megszabadult a germánok hatalmától.²

A VI. sz. közepétől egymásután érkeznek szlovén törzsek a „Deneper” és „Visztula” menti hazájukból és ellepik — többek között — a Duna és a Tisza völgyeit, az avarokat leverve. 805 után az elnéptelenedett helyeket bajorok, de különösen szlávok szállták meg, s a gepida maradványokat magukba olvasztották. Államalapítással kísérleteznek egészen a magyarok bejöveteléig. Isaszegre is ebben az időben került a szláv lakosság.² Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a szláv lakosság nem őse a mai isaszegi szlovák lakosságnak. Ezek ősei később kerültek Isaszegre, amire még a továbbiakban visszatérünk.

A honfoglalás során az itt lakó szlávok önként meghódoltak a magyaroknak. Természetesen megkezdődött elmagyarosodásuk is olyannyira, hogy Isaszeg színmagyar községgé vált. Árpád vezér, midőn szigeti szállásáról kiszáll, birtokba veszi a Rákos-patak területét — annak forrásáig, és ezt a területet második fiának „Jelsának zегjéül, széke szegletéül osztotta, vadászó és halászó helyének.”⁴

Ősi okmányok szerint Isaszeg neve „Ilsvazeg” volt. Az Árpád-házi első királyok alatt „Ilsaszeg”, majd később „Irsvazegh” volt a község neve. Egy „Makovinyi térképen pedig „Isaszék”-ként szerepel. Simonyi Zsigmond az „Illsvaszeget” véve alapul az ősi magyar „Jelsa’ meg „szeg” — égerfa szóból származtatja. Herman Ottó pedig: „Jolsva’ meg „zug” — halászó helynek értelmezi a helység nevét.⁵ A lakosság körében arról is beszélnek, hogy Isaszeg község neve a török időkből származik. A néphit szerint Isaszeg ura Isa török bég volt, akinek birtoka itt végződött, s ezért lett a község neve Isa + szeg (zug) Isaszeg. A nép szerinti magyarázat elfogadhatóságára ez ideig semmi adat nem került elő, s így az teljesen valószínűtlennek látszik. Még egy magyarázat lehetséges: Isa, Ibu Roszteh szerint kazar király, a legfőbb kormányzó és fővezér neve, ki a vitézekkel és előkelőkkel együtt zsidó hitet követ. A khogan, kinek helytartója, csak névleg hatalmasabb nála. Kunn Géza szerint (Relationes I. 213.) az isa (Ibu Foszlánnál bhü) méltóság megfelel a magyar gyulának, csakhogy, ez a legfőbb bírót, amaz pedig a legfőbb hadvezért jelenti, e részben tehát a magyar kendevel hasonlítható össze. A magyar helynevek közt, úgy látszik, Isaszeg is ennek a méltóságnak emlékét őrzi.”⁶

I. István király 1020-ban besenyőket telepített erre a területre és menedékjogot biztosított számukra. Kijelölt részükre egy nagyobb területet, ahol háboríthatatlanul élhetnek. Kereszténységük érdekében bencés rendű apátságot alapított és kápolnákat építtetett, Budától mintegy 150 km-es térítési körzettel. Az ún. ákosmonostori, ill. martonberki apátságoknak maradványai is előkerültek az ún. Ezeréves kertben. Erről a monostorról ez ideig bővebb adat nem áll rendelkezésünkre.⁷ Bár a bencés rend tud arról, hogy a „Monostor” néven szűz Mária tiszteletére apátság keletkezett a váci egyházmegyében. Ma Hévíz mellett Pest stb. megyében találunk monostor nevű pusztát. Az bizonyos, hogy volt itt Monostor néven emlegetett apátság. 1511-ben apátja is említve van, s tudjuk, hogy később mint Szentlélekről címzett apátságot adományoztak. Ha azonos is Ákosmonostorral, rendi jellege ismeretlen.”⁸ Ennyit tudunk.

A mai Isaszeg területén volt Szentgyörgytelke nevű őstelepülési hely, amelynek kis temploma 1735-ig állott.⁹

A besenyők betelepítése után templom építését rendeli el I. István király.¹⁰ Feltehető, hogy az ún. öreg templom István király alapítása. Bár hivatalosan az isaszegi öreg templomot a

XV. sz.-ból való műemlékként tartják nyilván,¹¹ azonban egy nem régen tartott vizsgálat a XIII. sz.-ból származónak találta. Kétségtelen és bizonyított, hogy az öreg templom számtalanszor átépítésre került, minden alkalommal bővítés céljából.¹² Az öreg templom most sürgős tatarozásra szorul, mielőtt teljesen tönkremenne ez a műemlék (4. kép). A lehullott vakolat alól két befallazott bejárat bukkant elő. Ez a tény is szükségessé tenné, hogy újabb feltárási munkák induljanak meg.

A hagyomány szerint Isaszeg István király fiának, Imre hercegnek is nyári tartózkodási helye volt és a királyi regösöknek volt állandó szálláshelye.¹³

Tulajdon szempontjából ettől az időtől kezdve ez a terület az Árpád-házi királyok birtokához tartozott.

1074-ben Salamon király hadbavonulása előtt seregyűjtő táborhelyévé tette Isaszeget.¹⁴

1091-ben a délről jövő görög betörést, amely az ország szíve felé irányult, Isaszeg és környékének bátor, éber vitéz lakossága hősiiesen megakasztja és a támadást visszaveri.¹⁵

Egy 1200-ból származó okmány a Budára vezető út mellett egy földvárat említ, ennek azonban ma már nyomát nem találni.¹⁶

Batu, tatár khán seregei 1241-ben ezen a területen keresztül özönlnek Pest felé. Isaszeg lakosságának ellenállása következtében mintegy 500 főnyi tatár sereg leszakadt a főseregtől — később sem tudott egyesülni azzal —, és az itt bújkáló lakosság lekasabolta őket. Ezért nevezik Tatárhányásnak a község határában azt a részt, ahol tatár koponyákat találtak.¹⁷

Csata helyévé vált Isaszeg 1265 márciusában. Egyes források szerint 1267-ben. Ugyanis itt győzött a megkoronázott V. István atyja IV. Béla seregei felett. Később pedig Árpád-házi szent Margit közbejárására békült ki IV. Béla és V. István, vagyis az apa és a fiú. A részleges jobbágyfelszabadítási szerződés eredeti példányát Rómában őrzik.¹⁸ V. István 1268-ban — okmányok szerint — Isaszeg egy részét „Ilsvaság” területéből Marcellus István dunántúli jobbágnak „rettenthetetlen vitéz katona mivoltáért” adományozta jutalomképpen.¹⁹

IV. László 1275-ben Isaszeget végrendeletileg feleségére hagyja.²⁰

Ettől az időtől kezdve Isaszeg urai nagyon gyakran váltakoznak. IV. László király hozzájárul ahhoz, hogy Sándor bán szebeni és dobokai ispán birtokait, így többek között Isaszeget (akkori nevén Ilsvazyg) végrendeletileg feleségének adomá-

nyozza. Egy század múlva a Domoszlói család lesz Isaszegnek és népének ura, mivel Zsigmond király zálogjogon a községet neki adja. Domoszlói Lászlót érdemeinek elismeréseképpen 1415. május 1-én Zsigmond király megerősíti ősei és az általa bírt javakban s Isaszeg (az akkori Erswazegh) is ezek közé tartozott. (Hártya ered. DL. 10.342).²¹

Nem sokáig mondhatta magáénak Isaszeget Domoszlói László, mivel tizenöt év múlva, 1430-ban Zsigmond király Rozgonyi István temesi főispánnak és Rozgonyi Péter egi püspöknek adja zálogul. A nagy hatalmú Rozgonyi család kiskirályként uralkodott jobbágyság felett, mitsem törődve a jobbágyság 1405-ben biztosított szabad költözködési jogával. Az oligarchák uralmát hosszú időn át a központosított királyi hatalom sem tudta megtörni.

A község lakosságának sorsa később sem javult, sínylődött a Rozgonyi, majd a Botka család uralma alatt.

Időközben megindult a vita Isaszeg birtoklásáért a Rozgonyi család tagjai között. 1446. december 27-én a váci káptalan jelenti az országnagyoknak, hogy meghagyásukra a Pest megyében elrendelt birtokfelosztást Moharai János királyi jegyző és Imre kanonok elvégezték. 1447. február 5-e után Pál senecentor megjelent Isaszegen (Ilswazegh-en) s megidézte Rozgonyi Györgyöt és Sebestyént, hogy adjanak számot arról, miért nem hajtják végre Rozgonyi Jánossal kötött megegyezésüket, sőt a birtokok felosztása helyett a panaszos megbízottait miért üzték ki. Végül is a pereskedés eredménye az lett, hogy 1447. október 4-én a fehérvári káptalan előbb Rozgonyi János és Rajnold királyi tárnokmester, valamint idősebb Rozgonyi István fia, János abban állapodtak meg, hogy Isaszeget (Orswazegh) több más Pest megyei birtokkal együtt 4000 forintért zálogba adják. Néhány nappal később, október 13-án az egi káptalan előbb Rozgonyi György pozsonyi főispán a maga és fia, Sebestyén nevében — nem tudni mi okból — tiltakozik az elzálogosítás ellen.²²

A Rozgonyi család pereskedéseit lehetne még tovább sorolni, de ahhoz, hogy e pereskedések alatt milyenné válhatott jobbágyság élete, talán ennyiből is elképzelhető. A Rozgonyiak pere még 1450-ben is tart, az ügy már annyira bonyolódik, hogy Hunyadi János kormányzó felszólíttatja Rozgonyi Györgyöt és Jánost: mutassák be okmányaikat, hogy az Isaszegen (Irsowazegen) levő birtokok őket illetik.²³

Javul azonban a helyzet Mátyás király uralmában. De nem sokáig. Most a „fekete halál” pusztítja a jobbágyságot

olyannyira, hogy Mátyás engedélyt ad a község újratelepítésére.

Könnyít az újonnan betelepített jobbágyok helyzetén az is, hogy Mátyás király megtiltja Isaszeg földesurainak, hogy Isaszeg és más birtokokon lakó jobbágyok felett ítélkezzenek, mert személyes bírósága elé vonja őket. Ezzel önkényeskedéstől szabadultak meg a jobbágyok földesuraik részéről.

1490-ben 52 forintért ismét elzálogosítják Isaszeget Zeplak-Bothka László fiának, Máténak.

1493-ban ismét felosztásra kerül a birtok.²⁴

II.

A jobbágyok sanyarú sorsuk fölötti elkeseredésükben 1507-ben az Isaszegen kocsiján áthaladó Szilassy Mátyást megtámadták és megverték. II. Ulászló király ezért utasítja a budai káptalant, hogy idézze meg Isaszeg urát, Rozgonyi Istvánt és vonja ezért felelősségre. Rozgonyi természetesen érezte ezt jobbágyaival.²⁵

Nemcsak Isaszeg népe, hanem Magyarország népe is megsokallja már urai elnyomását és lelkesen csatlakoznak Dózsa György zászlói alá. Dózsa György alvezére, Mészáros Lőrinc, Cegléd plébánosa Isaszegen gyűjti a seregeket. E parasztfelkelés során Isaszeg több ízben seregyűjtő-hely. Mészáros Lőrinc (6. kép) az öregtemplom egykori bástya falainál hívja táborba a sereget — nem kis eredménnyel.²⁶

1519-től Isaszeg a Báthoryak birtokává lesz egészen a török időkig.²⁷

III.

Az eddigieknél is szomorúbb évek nehezedenek az országra, s így Isaszeg népére is. A török uralom alatt — sok más városhoz és faluhoz hasonlóan — Isaszeg nem hogy fejlődne, hanem mindinkább pusztul. A férfi lakosságot a török elhurcolja, a nőket, gyermekeket behajtják a mártonberki templomba. A templomot rájuk zárják s mindaddig, míg éhen nem haltak — asszonyok, gyerekek — nem nyitották ki. A hullákat az ezeréves kertnek nevezett helyen temették el. Néhány évvel ezelőtt az eke fordította ki a sok száz emberi csontot, sok gyermekkoponya és áll-

kapocs tette még szomorúbbá a látványt. Ezt a helyet szomorú helynek tartják Isaszegen. Lelkes isaszegi helytörténeti gyűjtők kis emlékművet állítottak a kegyelet jeléül (7. kép).²⁸

Ez a hely azonban több csata színhelye is volt a török időben, Forgách Simon győztes csatájának helye is.²⁹

Itt terült el Isaszeg társfaluja is, „Szörény” község, amely azonban teljesen elpusztult.³⁰

Isaszeg lakói közül is csak 20 főnek sikerült életben maradnia a török uralom végére, s ezek is az erdők sűrűjében bújkáltak. Az Isaszegi Műemlék és Múzeumi Bizottság név szerint ismeri e megmenekülteket.³¹

Míg korábban, azaz 1476-ban Isaszeg mint 45 portás hely szerepel, addig 1553-ban, a török uralom alatt már csak 13 portás helyé zsgorodott. 1559 októberében a Musztafa budai defterdár bevételeinek jegyzéke szerint Isaszeg községben mindössze csak 45 ház van. 1565-ben ismét kevesebb a porták száma: csak 12.³²

Végre kiűzik a törököt Magyarországról. Isaszeg erre az időre elnéptelenedett. Legelsősorban német telepések érkeznek Isaszegre, az elpusztult lakosság helyére, akik az úri kizsákmányolással szemben korlátozott királyi védelemben részesültek.³³ Ma már németek nem laknak Isaszegen, beolvadtak a később idetelepedett szlávokba. Emléküket ma már csak egy-két családnév őrzi: pl. Surman (Schurmann) Bajer (Bayer) stb.

1708-ban plébániahivatal létesül Isaszegen. 1709-ben az új telepéseket megtizedeli a „fekete halál” és a dysenteria, a község ismét majdnem kipusztul. A feljegyzések szerint a lakosság kétharmada halt meg. A nagy járványok után 1710-ben szlovákokat és románokat telepítenek a községbe, 1732-ben pedig lengyel emigránsokat.³⁴ A lengyel ősök emlékét ma a Hrustinszky és Csajkovszky stb. családnév őrzi. Közben néhány horvát család is települt ide, akikre a Grznár és más családnév utal. Az idők folyamán azonban a szlovák lakosság bizonyult a legkonstruktívabbnak, ugyanis az egyéb nemzetiségűeket magukban olvasztották és Isaszeget mint szlovák (tót) falut tartották nyilván. De maga a lakosság is szlováknak (tótnak) tartotta magát. Nyelvükben azonban még ma is sok a lengyel, horvát, kevesebb számban a német (sváb) jövevényszó. A népviseletük a magyarral azonos maradt.³⁵

Leszámítva azonban azokat a kisebb kedvezményeket, amelyeket a telepések kaptak átmenetileg, életük ugyanolyan nyomorúságos volt, mint az elpusztult sok száz magyar jobbágnak.

A plébániahivatal 1734-ben kezdte meg az anyakönyvek vezetését.³⁶

Meg kell azonban emlékezni arról is, hogy a község plébánosai István király idejétől az ún. „Historia domus”-ban írták le Isaszeg község történetét. Sajnos ez az okmány azonban 1710-ben megsemmisült.

A török uralom után Werlain budai városparancsnok lesz Isaszeg ura, aki a törökök elleni harcban tanúsított hősie magatartásáért kapta jutalmul a községet. Werlain azonban Isaszeggel feleséghez is jutott. A hagyomány szerint — sőt ez bizonyítható is — midőn Werlain egy ízben kíséretével Budáról birtokára. Isaszegre lovagolt, a község határában meglátott egy fiatal leányt — Tihon Katalint —, aki nagyon megtetszett neki. Meg is ismerkedett vele s később feleségül is vette.³⁸

A török uralom megszűnése után sem javult a magyarság helyzete. Fényesebb, jobb életük csak azoknak volt, akik behódoltak az osztrákoknak. A földesurak, hogy anyagi helyzetüket, vagyonukat megvédjék, sőt lehetőleg gyarapíthassák, mindenben alávetették magukat az osztrákoknak, kiszolgálták mindenben a bécsi udvart még akkor is, ha ezzel magyar érdekeket sértették. A jobbágyok pedig a nyomor legmélyebb pontjáig süllyedtek. Nem jelentett a jobbágyok számára szabadulást az elnyomás és kizsákmányolás alól a törökök kiűzése Magyarországról, mert azok helyett a saját földesuraik hajtották igába a jobbágyság nyakát. Nem csoda, hogy Magyarországon hamar Rákóczi zászlai alá sereglettek az elnyomottak, hogy kivíjják szabadságukat. A Rákóczi szabadságharc során Isaszeg ismét csataterre alakult. Ez alkalommal Rákóczi seregének egy része csatát nyer Isaszegen az osztrákok felett, 1710-ben.³⁹

Meg kell említeni azt a hecses emléket is, amelyet Isaszegen őriznek: Rákóczi Ferenc sajátkezűleg írt rendelkezéseit.

Isaszeg közben a Grassalkovich család birtoka lesz. A jobbágyok sora némileg javul, ahogy arról a legújabban feltalált okmányok tanúskodnak. Természetesen nem lehet rózsásnak nevezni a jobbágyság helyzetét, csak egy fokkal jobbnak a többi földesúr jobbágyainak soránál. Köztudott dolog, hogy az akkori értelemben vett modern mezőgazdaságot a Grassalkovichok vezették be elsőnek Magyarországon, s ennek tudható be, hogy jobbágyaik életkörülményeiben némi javulás állott be, amit a járandóságok bizonyos fokú emelése eredményezett. Isaszegen az öreg templomot is restauráltatta Grassalkovich.⁴⁰

1827-ben azonban a Grassalkovich család csődbe jutott s így kénytelen volt hirtokát, amelyet annak idején magyar holdanként 50 krajcárért vásárolt, a Sina családnak jó pénzért eladni.

Új gazda, új sors a jobbágyokra. Sina báró — aki nemzetközi pénzember volt — hamarosan áruba bocsátotta Isaszeget egy belga bank útján. Ezzel Isaszeg népe ismét új gazdának volt kénytelen fejet hajtani, ismét új urat kellett szolgálnia.

Idegenek sanyargatták a népet Isaszegen éppúgy, mint az egész országban. Az idegenek sanyargatását fokozta a magyar földesurak és arisztokrácia kizsákmányolása.

Magyarország ismét megmozdul. Kossuth Lajos vezetésével, irányításával indul meg a szabadságharc, amelynek hullámai ismét elérik Isaszeget s nagy csata színhelyévé válik a község (8. kép).

Úgy gondolom, senki sem veszi rossznéven tőlem, ha az 1849. április 6-i híres isaszegi csatával — amelyre jogosan büszkék Isaszeg lakói — egy kissé részletesebben foglalkozom. Feljogosítva érzem magam erre annál is inkább, mivel a győzelmes csatára mi magyarok mindannyian büszkék lehetünk.

„Az aszód—baghi állásban összpontosult osztrák csapatok március 6-án reggeli 6 órakor a kiadott intézkedés értelmében megkezdtek a visszavonulást s mialatt a II. hadtest részei Csorics altábornagy alatt menetüket utasításukhoz mérten Vác felé folytatták, a III. hadtest de. fél tizenegy óra tájban elfoglalta a számára kijelölt gödöllői állást, melyet a Schötte- dandár a besenyői kolostor tájékán kiállított előőrsök által biztosított.”

Kevéssel ezután Windischgrätz a bánnak március 5-én du. 5 órakor írónnal egy papírszeletkére írt alábbi értesítését kapta meg:

„Azonnal elindulok Zsámbokon át (?!) Dányba s holnap (6-án) Isaszegre. Délre tőlem ellenséges oszlopok Pest irányában nyomulnak előre.” — E jelentésnek kézhezvételét a herceg du. 1 órakor egy terjedelmes levélben ismeri el, melyben Jellasicsnak lakonikus rövidséggel írt jelentése fölött megütközését fejezi ki.

Egy órával e levél elküldése után érkezett be Jellasics bán újabb jelentése, hogy hadtestét de. 11 órakor Isaszeget elérve a helységtől nyugatra fekvő magaslatokon táborba szállt s ott várta Windischgrätztól a további parancsokat.

Schlick osztrák tábornok hadteste ezalatt az étkezés megfőzéséhez fogott, a Pestről élelmiszerekkel beérkezett ezrekre menő

kocsik pedig éppen felvonulófélben voltak Gödöllő szabad terén és a Grassalkovich kastély előtt, midőn déli irányból hatalmas ágyúdörej hangzott át, jelül annak, hogy a bán komoly támadásnak néz eléje.

Már ezt megelőzőleg, du. 1 óra körül vette Windischgrätz a jelentést, hogy Aszód irányából egy magyar hadoszlop közeledik. A herceg ennek folytán a Lobkowitz-hadosztályt, melynek legénysége a félig megfőtt húst szuronyára tűzve hagyta el táborhelyét, a Gödöllőtől keletre kiszemelt állásba rendelte előre.

A magyarok részén a tápió-bicskei csata napján, április 4-én, az I. és III. hadtest, mint tudjuk, Tápió-Bicske mellett szállt táborba, a II. hadtest és Görgey főhadiszállása Nagy-Kátára ért, míg a VII. hadtest nagyjában véve megmaradt április 3-án elfoglalt állásában.

Április 6-ikára azon feltételezés mellett, hogy az ellenség még a Galga mentén Aszód és Baghnál áll, Görgey következőleg intézkedett: „A VII. hadtest Aszód felé a Galgáig nyomul előre s Baghot támadja meg. Utóbb említett helység minden áron hatalmukba ejtendő, legjobban Tura felől. A többi hadtestek szintén folytatják a támadó előnyomulást és pedig: az I. hadtest Sülyről az Isaszeg felé húzódó hegyháton utóbb említett helység felé s balszárny dandárát Pécelre irányítja. A III. hadtest Kókán, a Királyerdőn és a majoron át a legnagyobb óvó rendszabályok mellett Isaszegre menetel s a Szt. Király és Szt. László majorokat különítményekkel szállja meg. Végül a III. hadtest Tó-Almásról Dányra megy, s egy erős különítményt Zsámbokra indít. Indulás az I., II. és III. hadtest részére reggel pont 5 órakor. A hadtestek egymás közt a legszorosabb összeköttetést tartják fenn, egymást kölcsönösen értesítik és támogatják. A hadsereg főhadiszállása Sülyről Tó-Almásra tétetik át. Csak bátran előre!”

Úgy ez, valamint az 5-ikére kiadott intézkedés egyszerű, világos, rövid és érthető.

A 6-ikára kiadott intézkedés alapján Gáspár tábornok, mint a különálló VII. hadtest parancsnoka, a következő parancsot bocsátotta ki: „477. sz. — Kelt Hatvanban, április 6-án 1849 — Az egész hadtest előnyomul Bagh felé. A Kmety-hadosztály képezi az arcvédet: reggeli 7 órakor indul ki és az aszódi országúton addig nyomul, ahol balra a mellékút letér Hévíz felé: itt balra egyenesen Hévíznek, Hévízgyörknek, Baghra menjen... A Pöltenberg-hadosztálynak, mely 8 órakor indul feladata: egyik részével a főúton Aszódra nyomulni, egyik dandárjával pedig Kartal felé foglalkoztatni az ellenséget. Ezen hadosztály a szo-

mulók megvédése által, megakadályozza, nehogy az ellenség a főúton előre törjön s a megkerülő csapatnak (a Kmety-hadosztálynak) útját bevághassa. Elleplezi az egész balra megkerülő mozdulatot: ezért a tüzelést ő kezdi meg. A Gáspár-hadosztály 9 órakor kél útra, Turán, Hévizen és Hévizgyörkön át Baghra mén és segíti a támadást utóbbi hely ellen.

A két ellenséges fél parancsnokának ezen intézkedései végeredményükben április 6-án döntő összeütközéshez vezettek.

Az április 6-ikára kiadott intézkedések értelmében a Gáspár-hadtest elővéd (Kmety-) hadosztálya déltájban Baghra érve, azt nagy meglepetésre az ellenségtől szabadon találván, menetét a gödöllői nagy országúton tovább folytatta, melyen csakhamar, kb. du. fél 1 óra tájban a Schlick által hátvéd gyanánt visszahagyott Auersperg vértesekre bukkant. Az ezen összeütközésről szóló jelentésre Windischgrätz, a Lobkowitz-hadosztályt azonnal előrendelte, melyet nemsokára a Lichtenstein-hadosztálynak is követnie kellett volna. Ámde Kmety, valószínűleg Gáspár meghagyása folytán, csak lassan és tapogatózva nyomult előre s így Windischgrätz csakhamar belátta, hogy Aszód irányából legfeljebb tüntetéssel leend dolga, minek folytán a Schlick-hadtest másik (Lichtenstein) hadosztályával az időközben szintén megtámadt I. hadtest támogatása céljából a Vadaskerten át a Királyerdő felé indult el.

Időközben Kmety felvonultatta ugyan tüzérségét a vele átellenben felfejlődött Lobkowitz-hadosztállyal szemben, s lovaságát is rohamra indította, komolyabb támadást azonban még csak meg sem kísérelt, miután tudta, hogy hátulról támogatásban nem részesül, amennyiben Gáspár elérvén aznapra kijelölt menetcélját, Baghot, ott a Pöltenberg- és a Kossuth-hadosztályokkal megállapodott.

Jellasics hadtestével de. 11 órakor Isaszegre érve csapataival a helység mögötti magaslatokon táborba szállt. A nyugvó hadtest biztosítására a menet alatt hátvédoszolgálatot teljesített Rastic-dandár a Királyerdő keleti szegélyét a Kókáról Gödöllőre és Isaszegre vezető út mentén, attól délre pedig az említett erdőnek délkeleti csúcsát a Gramont-dandár tartotta megszállva.

Klapka déltájban Sápura érve, megtette intézkedéseit az előtte fekvő Királyerdőn való áthatolásra, mi célból a Zákó-dandárnak maga előtt sűrű csatárlánccal, az úton kellett menetét Isaszegre folytatnia: ezt követte a Bodics-dandár a hadtest tüzérségével és lovassággal.

Midőn a Zákó-dandár kevéssel 1 óra után a Királyerdőt mintegy 1500 lépésnyire megközelítette, északi irányból, a Dányról az erdő felé vivő úton lövések voltak hallhatók, jeléül annak, hogy Damjanich elővédje ellenségre (a Rastic-dandárra) bukkant, mely utóbbi, hogy a látszólagos túlerő elől zavartalanul menekülhessen az erdőt több helyen felgyújtatta.

Eközben Klapka megtámadta az erdő déli végét s Zákó őrnagy az előtte álló horvát és vadász zászlóaljokat könnyű szerrel visszanyomván, épp akkor bontakozott ki az erdő nyugati szegélyén Isaszeggel szemben, midőn az ellenséges Rastic-dandár a Rákos túlsó partjára készült átkelni. A bán, nehogy Klapka Rastic visszavonulását s átkelését a Rákoson megzavarhassa, a Schulzig-hadosztály két dandárát indította ellene. E támadást a Zákó-dandár nem bírta ki s rövid védekezés után hátrálni kezdett, miközben oly nagy zavarba és rendetlenségbe jutott, hogy még a mögötte álló Bodics-dandárt is magával rántotta. Ez kb. du. fél 3 óra tájban történt.

Bár a bán Damjanich közbelépése folytán üldözésre nem igen gondolt, az első kudarc Klapkát annyira leverte, hogy egyelőre minden támadólagos visszavágásról lemondott.

Ezalatt Damjanich is kibontakozott a Királyerdőből s gyalogságával annak északnyugati szegélyét szállotta meg, míg a lovasság Nagy Sándor alatt az erdő és Isaszeg közötti szabad téren állott fel, ahová nemsokára a hadtest 4 ütege is felvonult, élénk tűzharcot kezdve az ellenségnek szemben álló ütegeivel. Damjanich éppen támadni készült gyalogságával, midőn a Zákó-dandár visszaveretését s az osztrákok utánnomulását észrevette, minek folytán a tartalékban álló Kiss Pál ezredest 9. honvéd zászlóaljával és a Wasa ezred. 3. zászlóaljával azonnal a balszárny támogatására rendelte ki. Jellasics a támadás folytatásával felhagyva, hadtestének visszavonását határozta el a Rákos jobb parti magaslatokra, ahol hadtestének zömével pedig Isaszeg mögött foglalt állást. Isaszeg délkeleti szegélye erős ellenséges gyalogosi osztagok által maradt megszállva.

A bánnal szemben ez idő tájt — du. 3 óra felé — a Királyerdő északi végén Damjanich gyalogságának nagy része állt, aki a Zákó- és Bodics-dandárok hátrálása folytán már megkezdett támadását abbahagyni s csupán az az erdő megtartására szorítkozni kényszerült. Damjanich gyalogságától balra még mindig Nagy Sándor állott a lovassággal, melynek balszárnyát azonban a Klapka-hadtest részei szintén magukkal rántottak. Nagy Sándortól balra a Zákó-dandár visszavonulása folytán hatalmas ür

tátongott, míg Isaszegtől délkeletre Kiss Pál derekasan tartotta magát, végül a legszélső balszárnyon az osztrák Schulz, s e mögött hátul Dipold dandára állott.

Az erőknek ily kölcsönös állása mellett mindkét részről jóval több mint 100 ágyúnak részvétele mellett, jó ideig álló tűzharc keletkezett anélkül, hogy egyik vagy másik félnek tért nyernie sikerült volna.

Végre Damjanich — látván, hogy Klapka a küldött segélycsapatok dacára sem tör előre — maga szánta rá magát a döntő támadó lépés megkezdésére és gyalogságát két harcvonalba csoportosítva s a szárnyak mindegyikét lovas osztagokkal jól el látva, a Rákos lapályán át a jobb parti magaslatok felé támadásra indult. De alig kezdte meg a támadó oszlop előnyomulását, midőn azt jobb oldalában, az Alsó-malom és a Királyerdő között elterülő szőlőkertekből az ellenség meglepő ágyútüze és öldöklő golyózápóra árasztotta el.

A meglepő támadást Lichtenstein hadosztálya intézte, melyel Windischgrätz, mint tudjuk, mindjárt a csata bevezetése után Jellasics segítségére sietett. A Vadaskertből kiérve, a herceg Kisslinger ezredes parancsnoksága alatt 8 lovas századot és 1 röpentűt üteget a lovasság számára alkalmasabb terepen, a Rákos mentén, a bálnak közvetlen támogatására indított el, míg Montenuovo ezredes a lovasság fennmaradó részével (4. század) a magaslatokon maradván, a Királyerdő északi csúcsa felé vette irányát. A két lovas oszlop között a hegygerincen a Lichtenstein-hadosztály fennmaradó része menetelt a többször említett szőlőkertek felé, ahova Windischgrätz kíséretével előrelovagolt. Ide a herceg a lehető legkedvezőbb pillanatban, épp akkor érkezett meg, amikor Damjanich a szándékolt támadást megindította. Erre osztrák részről egy üteg a Hartmann-zászlóaljjal és a Mazuchelli-zászlóalj egyik osztályával haladék nélkül a szőlőbe siet, hogy tüzével a támadásra indult magyarokat meglepje, az ütegek és a Fiedler-dandár fennmaradó része az előbbiektől balra, az erdő felé folytatta útját.

Most látja csak be Damjanich nagy hibáját, melyet a felderítés elhanyagolása, illetve a jobb oldalában fekvő magaslat meg nem szállása által elkövetett s aminek azelőtt könnyű szerrel, kardsapás nélkül birtokába juthatott volna, most csak megértetető küzdelem árán képes újból az ellenség kezéből kiragadni.

Damjanich mindenképp előtt Wisockit rendelte vissza a lengyel légióval és a 3. honvéd zászlóaljjal a Királyerdő északi sarkának újbóli elfoglalására, ahol Fiedler dandárának ugyanoda

irányított csapatjaival heves és véres, de eldöntetlenül ide-oda hullámzó ütközet keletkezett.

Az osztrákok részéről előbb a Hartmann-, majd a Mazuchelli- és Breisach-zászlóaljak indultak ismételten rohamra, mely azonban 300 lépésnyi térnyerés után a magyarok öldöklő tüze által visszaveretett. Később du. 4 és 5 óra között az időközben újból rendezkedett zászlóaljához az István főherceg zászlóalj is csatlakozott s azokkal együtt újból rohamra indult, de ismét eredmény nélkül.

Később alkonyat felé, midőn az 5. vadász zászlóalj az Alsomalom mellől szintén a harc vonalakra e szárnyára rendeltetett, még egy negyedik rohamot is megkíséreltek a császáriak, de Damjanich időközben újabb erősítéseket nyervén, ennek is szíves kitartással állott ellen.

Időközben a magyarok balszárnyán szintén heves küzdelem keletkezett s a helyzet, miután Klapka első vonalbeli zászlóaljai Isaszeg és a Várhegy irányából keresztűzbe vétettek, percre percre aggasztóbbá vált, úgyhogy Klapka reményét és bizalmát végképp elvesztve, a rendetlenségbe jutott csapatokat az erdő belsejébe rendelte vissza.

E válságos pillanatban jelenik meg Görgey du. 4 óra tájban a csatatéren, aki du. 3 óráig messze elmaradt a tettek színhelyétől, anélkül, hogy — mint saját maga állítja — Dányban felütött főhadiszállását, vagy Isaszeg felé előrerendelt hadtestparancsnokait értesítette volna, hogy szükség esetén Kókán lesz feltalálható, ennek folytán a csata állásáról csak véletlenül és jó későn, du. 3 óra tájban értesült egyik előrelovagolt lovásza útján.

Erre rögtön futártisztet küldött Dányba, hogy Aulich a II. hadtestet azonnal útnak indítsa Isaszeg felé, ő maga pedig gyorsan lóra pattanva, mulasztása érzetében a legrövidebb úton a Királyerdő felé vágatott, ahol 4 óra tájban kellemes meglepetésére a II. hadtestet már maga előtt találta, miután azt Bayer alezredes a csata első hírére saját intenciójából előrerendelte, ami valóban nagy szerencse, sőt a csata sorsára határozottan döntő befolyással volt.

Időközben Gáspártól jelentés érkezett, hogy az osztrákok Aszódot és Baghot minden ütközet nélkül odahagyták s hogy ennél fogva ő a VII. hadtesttel Gödöllő felé nyomul előre. Erre Görgey az eredeti tervtől kissé eltérően, ama feltevés mellett, hogy Gáspár csakugyan folytatja előnyomulását Gödöllő felé, azt határozta, hogy Damjanich halogató harca alatt az ellenség mindkét szárnya ellen átkaroló nyomást intézzen, mégpedig dél

felől az I. hadtesttel és az újonnan beérkezett II. hadtest zömével. Arról, hogy ezt az újabb tervet a VII. hadtest parancsnokával is közölje, a harc hevében teljesen megfeledkezett. Elhatározásából kifolyólag meghagyta Aulichnak, hogy a Mihályi-dandárt, melyhez még a 48. honvédszászlóalj is csatlakozott, azonnal a jobbszárny támogatására rendelje ki, zömével pedig a III. és I. hadtest között keletkezett ürbe vonuljon be.

Ezen intézkedés kibocsátása után Görgey még előbbre vágatott, miközben csakhamar Klapkára bukkant, aki ekkor már mint tudjuk, reményvesztetten vezette vissza csapatjait az erdő belsejében, amit az Görgey előtt — utóbbinak emlékiratai szerint — azzal indokolt, „hogy gyalogsága már ki van merülve s teljesen ellődözte töltnyeit, jobb lesz tehát ma nem erőltetni tovább a dolgot: holnap talán inkább sikerülhet, ami ma már ki nem vihető.”

Erre Görgey hevesen azt viszonzá: „Nekünk itt ma győznünk kell, vagy újból visszakuporogni a Tisza mocsarai mögé! Ha a gyalogságnak nincs több töltnye, van szuronya! Előre!”

„Előre! Kiáltotta Klapka is hirtelen fellelkesedve, s azontúl estig csakugyan emberül megállta a helyét.

Innen Görgey Damjanichhoz sietett, aki magán kívül volt a főhíborodástól Klapka magatartása miatt, de Aulich közeledtének híre csakhamar ismét megnyugtatta. Ezek után Görgey, miután Damjanichsal újabb elhatározását közölte, melynek értelmében a III. hadtestnek egyelőre halogató szerep jutott, ismét a csatavonal közepére lovagolt vissza, hogy ott a vezetést személyesen átvegye. Innen most már egészen tisztán hallható volt, hogy a harc a déli szárnyon percről-percre élénkebbé válik, jeléül annak, hogy Klapka ígérését beváltani készül.

Midőn Windischgrätz látta, hogy a Királyerdő északi sarkában a harc a legnagyobb erőmegfeszítések dacára eldöntetlenül folyik tovább, du. 4 óra tájban parancsot küldött a bánnak, hogy támadó előnyomulását újból kezdje meg s egyidejűleg Ottingernek közvetlenül meghagyta, hogy lovasságával, melyhez Kisslinger 8 századja és 1 útege is csatlakozandó, az ellenséges felállításhoz nagyobbára szintén lovasságból álló közepe ellen nyomuljon előre döntő támadásra.

Ottinger ennek folytán Isaszegnél akart lovasságával kibontakozni, de a helység ekkor már lángokban állott, a Rákos hídját pedig a magyarok tüzésége a leghatásosabb tüzzel árasztotta el. Ily körülmények között Ottinger jobbnak látta, a Rákoson át más alkalmasabb átkelő pontot keresni, amit Isaszegtől

északra meg is talált. Az átkelés a mocsaras talaj miatt természetesen nem a leggyorsabban volt végrehajtható, s alig hogy a lovasság fele a túlsó partra ért azt az átellenben fekvő magaslatokon felvonult magyar tüzéség, melyhez az éppen megjelenő Aulich-ütegek is csatlakoztak, oly pusztító tüzzel árasztotta el, hogy Ottinger szándékolt támadása kivihetetlennek bizonyult. Hozzájárult még ehhez, hogy Görgey időközben Nagy Sándor huszárait is támadásra rendelte. Nagy Sándor lovasságának megérintetlen részével, melyhez a II. hadtesthez tartozó Mándy alezredes is csatlakozott századjával, első harcvonalának kudarca után még nagyobb hévvel reáveti magát Ottinger és Kisslinger osztagaira. Ez az újabb attack eldöntetlen maradt amennyiben a nehéz, homoktalajban a lovak már a rajta-rajta alatt annyira kimerültek, hogy a felek az első összecsapás után egymásról visszapattanva, ezután már csak illő távolságról néztek egymással farkasszemet.

Ezalatt Klapka, Aulich által támogatva, fogadalmához híven sikeresen nyomult előre Jellasics jobbszárnya ellen, aki ennek folytán a Windischgrätz által megparancsolt támadás eszméjétől végképp elállott. Így aztán a magyarok csakhamar benyomultak az égő Isaszegbe, honnan a császáriakat rövid harc után végképp kiszorították, majd felhatoltak a Rákos jobb partján fekvő magaslatokra is, ahol azonban már nagy ellenállásra nem találtak, miután Jellasics már korábban elrendelte volt a visszavonulást Gödöllő felé. Klapka és Aulich hadteste az említett magaslatokon este 8 óra tájban tábort ütött anélkül, hogy a visszavonuló ellenség hatásos üldözésével egyikük is gondolt volna, csupán a II. hadtest küldött, de csak rövid távolságra Jelics százados alatt néhány lovasosztagot a hátráló császáriak után. A hadsereg-főhadiszálláson Dányon tartózkodó Bayer alezredes, mihelyt csapatjainak győzelmes előnyomulásáról hírt vitt, rögtön küldöncöt menesztett Klapkához, hogy az I. hadtest még aznap folytassa előnyomulását Kerepesig, ami ha megtörténik, a császáriakra nézve valóban végzetessé válhatott volna. De Klapka csapatjainak fáradtságára való tekintettel a vett meghagyást egyszerűen zsebre dugta, amit Bayer később joggal igen nagy mulasztásul rótt fel neki.

Míg eszerint Isaszegnél a harc az est beálltával megszűnt, addig a másik szárnyon Damjanich és Lichtenstein között a csatározás csak éjjel 11 órakor ért véget, miután a bán visszavonulását sem a herceggel, sem az osztrák balszárnyal nem közölte

Munkácsy Mihály: „Az isaszegi csatatéren” c. festménye

s így az ellenfelek a Király-erdő északi részében jóval az Isaszegnél bekövetkezett döntés után ágyúlövésnyi távolságban állottak egymástól s csupán az éj sötétsége akadályozta meg őket, hogy újabb jelentékeny összeütközést ne provokáljanak.

Éjfél tájban Lichtenstein, miután Jellasics visszavonulásáról értesült, zászlóaljait összeszedve, 1 órakor a szőlőkertbe, onnan pedig a Vadaskertbe vonult el, ahova a hidegtől didergő csapatok reggeli fél 3 órakor érkeztek meg.

A dolgok ilyen állása miatt Windischgrätz elhatározta, hogy az egész sereget Pest felé vonja vissza s az erre vonatkozó rendelkezéseket még az éj folyamán bocsátotta ki. Az éjjelt a sereg, anélkül, hogy a nyugvó csapatok biztosítására előrsők állítottak volna ki, mely körülmény vállalkozó ellenséggel szemben bizonyára megbosszulta volna magát, Gödöllő körül töltötte.

A csata színhelyének odahagyása által a császáriak a győzelem dicsőségét minden kétséget kizárólag a magyaroknak enged-

ték át. Az emlékezetes nap dicsősége elsősorban a lelkes magyar csapatokat illeti meg. Klapkának csüggedt magatartása fölött a csata kezdetén csak legmélyebb sajnálatunkat fejezhetjük ki, az események további folyamán azonban derekasán megállta helyét. Ellenben Gáspár magatartása elejétől végig passzív maradt.

A magyarok vesztesége csak hozzávetőleg van 800—1000 emberrel feljegyezve, ami a harcolók 3%-ának felel meg.

A császáriak összes veszteségét némelyek 600, mások 1500 emberre becsülik.

Április 7-én a győztes magyar sereg folytatta előnyomulását, s ugyanaznap Kossuth is Gödöllőre ért, ahol délben, a sereg vezereitől környezve, a III. hadtestet elvonultatta maga előtt. A csapatok lelkesült „éljen!” kiáltásokkal üdvözölték Kossuthot, mit ő kalapja lobogtatásával viszonzott. Gödöllőről Kossuth a következő hadijelentést bocsátotta ki:

„A dőcsőség napjait éljük, melyből a nemes honfiak vérén vásárolt habérokka a haza szabadsága fog felvirágozni. Mély hálával hajoljon meg a nemzet hadseregei és azoknak vezérei előtt. Vezéreink s a vitéz hadsereg nem ismernek semmi fáradtságot, nem kívánkoznak nyugalom után. Míg hazánk szent földje meg nincs tisztítva az ellenségtől, nincsen más jelszó előttük, mint hogy: Előre!⁴²

Az isaszegi csata során az osztrákok felgyújtják a községet és az harmadszor ég le. A megsemmisült Historia domust igyekezett pótolni a kuruc harcok után az akkori plébános, aki emlékeztetből leírta azt latin nyelven. Az isaszegi csata leírását magyarul találjuk meg benne. Bizonyosak lehetünk abban, hogy sok értékes adat örökre elveszett, mert a plébános, minden jóindulata ellenére sem tudhatta szóról szóra az egész Historia domus szövegét.

Az isaszegi csata nevezetes napján, 1849. április 6-án Kossuth Lajos is megjelent a községben. Ma már nincsen meg az a ház, amelyben tartózkodott, lebontották s helyébe a református templomot építették fel. Isaszeg népe ide helyezte el kegyelele jeléül az emléktáblát, amellyel megemlékezik Kossuth isaszegi tartózkodásáról (9. és 10. kép).

Kossuthon kívül más neves személy is járt Isaszegen, mégpedig Petőfi Sándor. Adataink szerint több ízben is.

Érdekességgként meg kell egy-két szóban arról is emlékezni, hogy Rózsa Sándornak Isaszegen is voltak legényei, akik a csata során Rózsa Sándor vezetésével tevékenykedtek is.⁴³

A mai Madách Imre utca 15. számú ház volt a honvédvezérkar szállása. A ház Pavlovits Ignác akkori főjegyző háza volt (11. kép).

A hegyekben található az elesett honvédek tömegsírjai, akiknek emlékére 1902-ben a budapesti Acélhang és a budapesti Testvériség dalárdák emelték a síremlékeket (12 kép).

Színhagyomány szerint Jókai „A Kőszívű ember fiai” c. regényében szereplő párba Baradlay Richárd és Palvicz Ottó között egy ma is élő vadgesztenyefa (13. kép) alatt zajlott le.

Az isaszegi csata 50. évfordulóján került leleplezésre az emlékmű (14. kép), amely Radnay Béla szobrász alkotása.

IV.

1878-ban negyedszer is leég a község, de az 1880-as évek végére újból felépül.

1905-ben épül fel a ma öreg iskolának ismert „Damjanich János” általános iskola (15. kép).

Erősen érezte hatását egész Magyarországon az 1905-ös orosz forradalom. A korona-uradalomban — időközben a kormány megvásárolta a belga banktól a volt Grassalkovich uradalmat — bérmozgalmak indultak meg. 1905. augusztus 19-én táviratban jelentette a gödöllői m. kir. főszolgabíró a Földművelésügyi Minisztériumnak, hogy a gazdaság „csépesei” megtagadták a munkát. A későbbiek során mind gyakrabban ismétlődtek meg a munkamegtagadások. A forradalom szele így érezte hatását. Isaszegen ekkor már szervezeten áll az országszerte kibontakozó munkásmozgalom.⁴⁴

V.

Az első világháború után Magyarországot nem tudták többé a Habsburg-gyarmati sorban tartani.

Isaszeg lakói egy emberként álltak ki a forradalom mellett 1918 októberében. Vasárnaponként a Gergely-féle kocsmá udvarán nyilvános gyűléseket tartottak, ahol a tömegesen megjelent isaszegieket tájékoztatták az ország és a világ eseményeiről.

1918. október 31-én a lakosság tüntetéssel fejezte ki követelését a nép jogainak tiszteletben tartásáért.

A mai Madách Imre utca 15. számú ház volt a honvédvezérkar szállása. A ház Pavlovits Ignác akkori főjegyző háza volt (11. kép).

A hegyekben található az elesett honvédek tömegsírjai, akiknek emlékére 1902-ben a budapesti Acélhang és a budapesti Testvériség dalárdák emelték a síremlékeket (12 kép).

Színhagyomány szerint Jókai „A Kőszívű ember fiai” c. regényében szereplő párhaj Baradlay Richárd és Palvicz Ottó között egy ma is élő vadgesztenyefa (13. kép) alatt zajlott le.

Az isaszegi csata 50. évfordulóján került leleplezésre az emlékmű (14. kép), amely Radnay Béla szobrász alkotása.

IV.

1878-ban negyedszer is leég a község, de az 1880-as évek végére újból felépül.

1905-ben épül fel a ma öreg iskolának ismert „Damjanich János” általános iskola (15. kép).

Erősen érezte hatását egész Magyarországon az 1905-ös orosz forradalom. A korona-uradalomban — időközben a kormány megvásárolta a belga banktól a volt Grassalkovich uradalmat — bérmozgalmak indultak meg. 1905. augusztus 19-én táviratban jelentette a gödöllői m. kir. főszolgabíró a Földművelésügyi Minisztériumnak, hogy a gazdaság „csépesei” megtagadták a munkát. A későbbiek során mind gyakrabban ismétlődtek meg a munkamegtagadások. A forradalom szele így érezte hatását. Isaszegen ekkor már szervezeten áll az országszerte kibontakozó munkásmozgalom.⁴⁴

V.

Az első világháború után Magyarországot nem tudták többé a Habsburg-gyarmati sorban tartani.

Isaszeg lakói egy emberként álltak ki a forradalom mellett 1918 októberében. Vasárnaponként a Gergely-féle kocsmá udvarán nyilvános gyűléseket tartottak, ahol a tömegesen megjelent isaszegieket tájékoztatták az ország és a világ eseményeiről.

1918. október 31-én a lakosság tüntetéssel fejezte ki követelését a nép jogainak tiszteletben tartásáért.

Ugyanez év decemberében Kun Béla kétszer jár Isaszegen, szervezi és megalakítja a Kommunista Pártot.

1919 januárjában a község közigazgatását a Tanács veszi át. A képviselőtestület utolsó gyűlését március 22-én tartja. 23-án pedig Isaszegen is kihirdetik a proletárdiktatúrát, és meglakul a községi direktórium.

Sorra valósultak meg azok a tervek, amelyek az urak világában nem valósulhattak meg. A nép jobb életre ébredt és bizott jövőjében. Szociális és egészségügyi bizottságok alakulnak. Létrejön az azóta is működő sportklub és dalkör.

Kulturális téren is nagy a fellendülés.

1919. május 1-ét még ma is emlegetik, mert oly nagy ünnep volt.

Az elkövetkező hetek egyre gondterheltebbekké válnak. A Tanácsköztársaság ellen összefognak a belső és külső ellenforradalmi erők. Ebben az időben Isaszegen jár Böhm Vilmos, Landler Jenő és Szamuely Tibor is.

Isaszeg lakossága védi a néphatalmat. 1919. augusztus 3-án 60 főnyi magyar honvédcsoport egy álló napig feltartóztatja a községre özönlő román bojár sereget, de végül is a túlerő győzött és Isaszeg népe ökölbe szorított kézzel nézi a bevonuló lovaságot és gyalogságot. 200 elfogott vöröskatonát a Tanácsház udvarán kínoztak. Megszöknie csak tizenhatnak sikerült, a többi Gödöllőn golyó általi halálra ítélték. Sok vöröskatona az erdőben bujkált. A község asszonyai és lányai látták el őket meleg étellel.

VI.

A Tanácsköztársaság eredményeit tönkretette a Horthy-uralom. Isaszeg és környéke ismét korona-uradalom és a lakosság cselédsorba jutott.

A reakció azzal akart beférkőzni a parasztság soraiba, hogy az ún. Nagyatády-féle látszat-földreformot hajtott végre. Osztottak ugyan földet, de ez a mennyiség Isaszegen mindössze 17 kh volt, amit 95 db házhelyre parcellázva osztottak ki. Ehhez járult még 6 db elhagyott házhely. Szántóföld-juttatás Isaszegen nem volt, hiszen azt csak a korona-uradalom terhére lehetett volna megvalósítani. Így a földreform ügyét Isaszegen lezárták.

Azok közül, akik házhelyet kaptak többen visszadták azt, mivel nem bírták a megváltási ár részleteit fizetni.

1925-ben emeltek emlékművet az első világháború hőseinek emlékére.

A negyedszázados Horthy-korszak alatt nem volt számottevő fejlődés Isaszeg lakosságának életében.

Ezt a korszakot betetőzte a nyilas uralom. Mivel a nemzeti-szocialista eszmének nem volt talaja Isaszegen, a nyilas párt is csak éppen hogy létezett. Csak néhány tagú nyilas társaság erőlködött, főleg máshonnan érkezett nyilasok irányításával. A község lakossága elszigetelte magát ezektől.

A lakosságot felszólították a község elhagyására, megtizedelés terhe mellett. De a fenyegetés ellenére a lakosság maradt.

1944 novemberében a magyar honvéd alakulat parancsot kap a község elhagyására. Ekkor 500 magyar katona hagyta el csapattestét, kiket a lakosság látott el civil ruhával.

Német páncélosok érkeznek a faluba és új állást építenek a Kálvária-hegyen.

Zsidó családokat és munkásmozgalmi vezetőket hurcolnak el a faluból. Nagyrészüik soha vissza nem tért.

Napirendre kerül a bombázás, amely sok isaszegi életet olt ki.

A határt aknákkal rakják tele. A visszavonuló németek felrobbantják a vasútállomást, a posta telefonerősítő épületét. Az újonnan épülő templomban löszert tárolnak s a templomot is aláaknázták. Egy magyar tizedes volt az, aki megakadályozta a templom felrobbantását.⁴⁵

VII.

A nyilasok és németek minden erőlködése ellenére 1944. december 12-én teljesen felszabadult Isaszeg, szovjet és román katonák önfeláldozása során. A felszabadító harcok során itt 20 román katona hal hősi halált.

Isaszeg újra él. 1945 januárjában sorra alakulnak meg a pártok. Januárban kezdi meg munkáját a község vezetősége is, amely már „Tanács”-nak nevezi magát. Közellátási Bizottság alakul. A lakosság kölcsönöket ad a bizottságnak élelmiszerek vásárlására. A kölcsönöket augusztusban már visszafizetik.

Megindul a vasútvonal helyreállítása, amelyet a németek Rákostól Hatvanig felrobbantottak. A lakosság önfeláldozó mun-

kájával, a szükséges anyagok biztosításával lehetővé tette, hogy a vasúti forgalom 1945 márciusában már megindulhatott.

A háború sebei lassan begyógyultak Isaszegen. A régi helyébe új MÁV-állomás épült, újjáépült a postaeősítő épülete. A lakóházak százai épülnek fel. Két új templom készül el. Kultúrház létesül, hullaházát építettek, járdák készültek el, a községet három orvosi körzetre osztották. Megalakultak a termelészövetkezetek. A közvilágítás, villamosítás kiterjedt az egész községre. Új iskola épül 1963-ban a Kossuth Lajos utcán (17. kép). Orvosi lakás épült fel.

Befejezés előtt áll a törpe vízmű építése. A község lakásokat vásárol a pedagógusok számára. Megnyílik a bölcsőde és a napköziotthonos óvoda. Új sportpályát kapott a sportklub.

A község távlati tervében a gáz bevezetése szerepel, új művelődési házat szándékozik építeni, és tervbe van véve egy strandnak és kultúrparknak a létrehozása is.

A ma már új életet élő lakosság magasabb igényeit igyekeznek kielégíteni a Földművelésügyi és a vegyipari és mezőgazdasági termelészövetkezetek.

Isaszeg ma olyan fejlődésen megy keresztül, amilyenre hosszú történelme során soha nem volt lehetősége.

VIII.

Befejezésül néhány szót a leletekről. Az isaszegi Műemléki és Múzeumi Bizottság reméli azt, hogy a birtokában levő régi leleteket, valamint írásos dokumentumokat, a Községi Tanács V. B. által rendelkezésre bocsátott épületben, természetesen az illetékesek jóváhagyása és engedélye alapján, bemutathassa minden érdeklődőnek. Addig is ízelítőképpen bemutatunk (18. kép) néhány régi harci szerszámot, amelyek egyik-másikán régi ékírás, mongolírás, régi címerek és hasonlók láthatók.

Isaszegen, ebben a Pest megyei nagyközségben minden beszél a múlttól, a jelenről, de még a jövőről is.⁴⁶

IRODALOM

1. Fekete József: Isaszeg község múltja és szocialista jövőjének főbb problémái. Diplomamunka. Gödöllő, 1959.
2. Szilágyi Sándor: A Magyar Nemzet Története. I. köt. Budapest, 1895.
3. Dr. Patay Pál megállapítása és szóbeli szakvéleménye.
4. Szabó Károly: Magyar vezérek kora. Pest, 1869. 95 p.
5. Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. Budapest, 1938.
6. Révai Nagy Lexikona. I. kötet. Budapest, 1914.
7. Bártfai i. m.
8. Sörös Pongrácz: A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I. köt. Budapest, 1912.
9. Historia Domus. Can. Vis. 1735.
10. MTA Topográfiai Munkaközössége: Pest Megye Műemlékei. I. köt. (szerk. Dercsényi Dezső). Budapest, 1958. 435 p.
11. Bártfai i. m.
12. MTA uo.
13. Az Isaszegi Műemlékbizottság helytörténeti munkaközösség összeállítása. Kézirat. Isaszeg, 1963.
14. Bárfai i. m.
15. Szilágyi Sándor i. m.
16. Bárfai i. m.
17. Az Isaszegi Műemlékbizottság i. összeáll.
18. Fekete J. i. diplomamunka.
Magyar Lexikon. Budapest, 1888.
Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megyék monográfiája. I—III. köt. Budapest, 1876.
19. Bártfai i. m.
20. Bártfai uo.
21. Bártfai uo.
22. Bártfai uo.
23. Bártfai uo.
24. Bártfai uo.
25. Bártfai uo.
26. B. Eötvös József: Magyarország 1514-ben. II. köt. Pest, 1847. 312 p.
27. Bártfai i. m.
28. Isaszegi szájhagyomány.
29. MTA Topográfiai Munkaközössége i. m.

IRODALOM

1. Fekete József: Isaszeg község múltja és szocialista jövőjének főbb problémái. Diplomamunka. Gödöllő, 1959.
2. Szilágyi Sándor: A Magyar Nemzet Története. I. köt. Budapest, 1895.
3. Dr. Patay Pál megállapítása és szóbeli szakvéleménye.
4. Szabó Károly: Magyar vezérek kora. Pest, 1869. 95 p.
5. Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. Budapest, 1938.
6. Révai Nagy Lexikona. I. kötet. Budapest, 1914.
7. Bártfai i. m.
8. Sörös Pongrácz: A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I. köt. Budapest, 1912.
9. Historia Domus. Can. Vis. 1735.
10. MTA Topográfiai Munkaközössége: Pest Megye Műemlékei. I. köt. (szerk. Dercsényi Dezső). Budapest, 1958. 435 p.
11. Bártfai i. m.
12. MTA uo.
13. Az Isaszegi Műemlékbizottság helytörténeti munkaközösség összeállítása. Kézirat. Isaszeg, 1963.
14. Bárfai i. m.
15. Szilágyi Sándor i. m.
16. Bárfai i. m.
17. Az Isaszegi Műemlékbizottság i. összeáll.
18. Fekete J. i. diplomamunka.
Magyar Lexikon. Budapest, 1888.
Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megyék monográfiája. I—III. köt. Budapest, 1876.
19. Bártfai i. m.
20. Bártfai uo.
21. Bártfai uo.
22. Bártfai uo.
23. Bártfai uo.
24. Bártfai uo.
25. Bártfai uo.
26. B. Eötvös József: Magyarország 1514-ben. II. köt. Pest, 1847. 312 p.
27. Bártfai i. m.
28. Isaszegi szájhagyomány.
29. MTA Topográfiai Munkaközössége i. m.

30. Bártfai i. m.
31. Pestmegyei Levéltár.
32. Bártfai i. m.
33. Galgóczy i. m.
34. Galgóczy i. m.
25. Szerző gyűjtése készülő tanulmányhoz.
36. Historia Domus.
MTA Topográfiai Munkaközössége i. m.
37. MTA Topográfiai Munkaközössége i. m.
38. Tihon család közlése.
39. MTA Topográfiai Munkaközössége i. m.
40. Galgóczy i. m.
41. Isaszegi Műemlékbizottság i. összeáll.
42. Breit: Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának hiteles katonai története. II. köt. Budapest, (Hadtudományi Könyvtár).
43. Szájhagyomány.
44. Fekete i. diplomamunkája.
45. A lakosság visszaemlékezése
46. A gyűjtött leletek egy része.

Mészáros Lőrinc, Dózsa
alvezére. Kriesch Aladár
színes ceruzarajza (Hor-
váth József felvétele)

Az ezeréves kertben levő emlékmű (Horváth József felvétele)

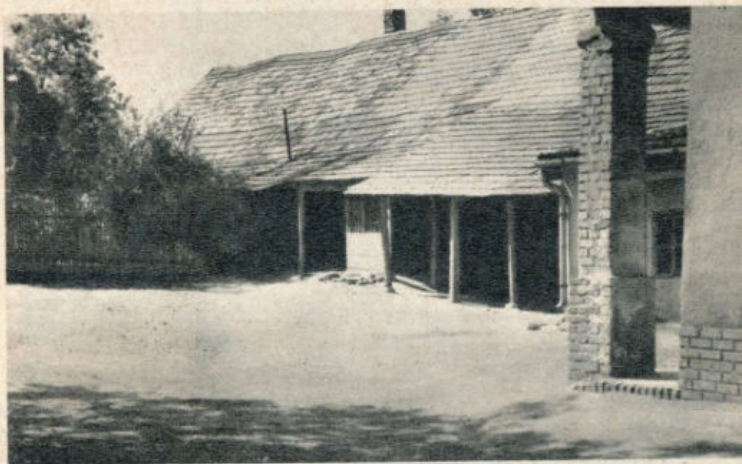

Kossuth Lajos és Petőfi Sándor emléktáblája
a ref. templom falán (Jakócs Gábor felvétele)

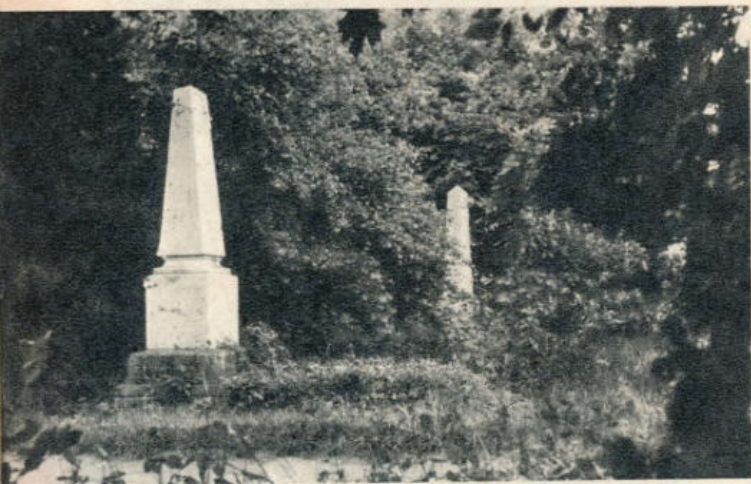
Kossuth Lajos és Petőfi Sándor emléktáblája
kinagyítva (Jakócs Gábor felvétele)

A honvédezerkar szálláshelye 1849. április 6.
(Horváth József felvétele)

Honvédsírok (Palotai István felvétele)

Ma is élő vadgesztenyefa, mely
alatt — a hagyomány szerint —
Baradlay Richárd és Palvicz
Ottó párbajozott (Horváth József
felvétele)

Az isaszegi csata
hőseinek emlékműve

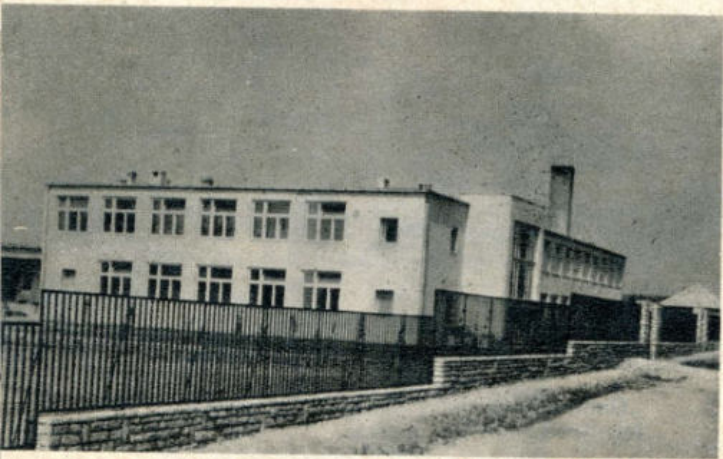

„Damjanich János” ált. iskola (Horváth József felvétele)

Az első világháború hőseinek emlékműve (Horváth József felvétele)

1914 - 1918
A HAZÁERT
HŐSI HALÁLT HALT FIAINAK
ISASZEG KÖZSÉG
KÖZÖNSÉGE
1925

Kossuth Lajos utcai új iskola (Horváth József felvétele)

Az előkerült leletek egy része (Horváth József felvétele)

Isaszeg — „Bikas”-tói őstelepülési helyének állat áldozati helye (Horváth József felvétele)

Szarmata kurgánok. A Nemzeti Múzeum ásatási helye, 1962—1963. (Palotai István felvétele)

Az isaszegi öreg templom

Ősi bejárat a templomba
(Palota István és Horváth
József felvétele)

